

Ирина Радосављевић

самостални уметник, теолог и теоретичар уметности, УЛУПУДС

Естетика ћутања

Сажетак: Естетика ћутања је у савременој теорији уметности егзистенцијални, етички или идеолошки став и начин живота уметника који прекида јавно наступање, излагање и суделовање у свету уметности. Модерна уметност као таква показује у многим својим сегментима тежњу ка престанку говора и кретању ка тишини. Тиме се отвара простор за откривање извесних паралела са хришћанским етосом кроз појмове исихије, апофатике, одрицања, али истовремено може нам поставити питање колико савремена православна теологија својим говором показује да осећа егзистенцијалне проблеме на које реагује уметност и какав је њен однос према говору и ћутању.

Кључне речи: естетика ћутања, теологија, говор, тишина,

1.

Василиј Кандински¹ у слици тражи „чисти звук“.
Казимир Маљевич² слика бели квадрат на белом.
Ив Клајн³ излаже празну галерију.

„Заћутимо да бисмо могли чути шапат богова“, вели Ралф Валдо Емерсон, амерички песник и филозоф. Саберимо пажњу, очистимо ум, умиримо чула, да бисмо видели Бога, поручују хришћански подвижници. Корачање ка оностраном подразумева да „одбацимо свако бreme и грех који нас лако заводи“ (Јев. 12,1), „похоту телесну и похоту очију“ (1Јн. 1,16). Потребно је разбити идоле и помести дом. Потребно је утишати метеж и дисторзију нашег искуства, сабрати нашу растрзану, пометену и загађену пажњу.

Кандински у апстрактном сликарству осећа беспредметне, натчулне вибрације. Плаво није боја неба већ духовне дубине, бело није боја снега већ „ћутања које није мртво“, црно је „вечно ћутање без наде“.⁴ Метафизичка дубина боје и њен унутрашњи ритам омогућавају да се слика оствари као музика, да се удаљи од речи и пре-точни у музику, у симфонију мисли и осећања, земаљског и небеског.

¹ Василиј Кандински (1866–1944) — руски сликар и теоретичар уметности, зачетник апстрактног сликарства, оснивач групе Плави јахач и члан Баухауса.

² Казимир Маљевич (1879–1935) — руски уметник и теоретичар пољског порекла, оснивач супрематизма и апстрактног геометријског сликарства.

³ Ив Клајн (1928–1962) — француски уметник и цудиста, члан покрета Нови реализам, један од претеча минимализма, поп-арта и перформанса.

⁴ Лазар Трифунџић. *Сликарски њавци двадесетог века*, Београд, Просвета, 1994, 64.

„Прелазећи са делатног у сазнајни ступањ, каже свети Максим, човек напушта телесно као на облаку, у бистром ваздуху мистичког созерцања, усходи ка вишим умозрењима...“⁵

Маљевич иде ка све већој редукцији у намери да досегне све већу пуноћу. Уметник се мора ослободити гомилања и слагања разноразних кулиса, да би дошао до истине, која је с оне стране, у невидљивом. Редукција миметичког дела на апстрактну композицију и апстрактне композиције на монохромну површину представља покрет ка оном што надилази појавни свет, ка чистом, ка тишини и пројављује тежње модерне ументости ка оном што превазилази разум те она преузима методе карактеристичне за мистичку традицију. „Чистим се назива оно срце у којем одсуствује свако природно кретање ка било чему тварном.... Срце је чисто када се сећа Бога не замишљајући га и не уображавајући...“⁶

Хришћански подвижник се затвара у пећину, повлачи у тиховање, очишћава свој ум од непотребних слика, представа и маштарија. Када раскрчи зарасле и загушене пределе свога бића, очекује да коначно сагледа сопствено постојање онаквим какво оно заиста јесте и да просветљен таквом истином буде дарован и сусретом са Оним који га је створио... „Утолите и познајте да сам ја Бог“ (Пс. 46,10), вели Псалмопевац. Сусрет се дешава у простору испражњеном од свега сувишног, у коме је утихнула реч и уступила место пуноћи тишине.

2.

На Мојсијево *ћушање*, Бог одговара речима: „Зашто *вајијеш* к мени?“ (2Мој. 14, 15).

У жељи за превазилажењем видљивог, тежњи ка трансцендентном, уметност се судара са реалношћу свога медија — она мора употребити средства која је ометају да оствари циљ, њен сопствени језик јој изгледа варљив, недовољан, неадекватан, ограничавајући. Тако се јавља жеља за укидањем. Увидевши своју моћ да негира, да крене путем апофатике, да тражи присуство у одсуству, уметност креће изнад говора, ка тишини...

Ив Клајн излаже празну галерију. Сматрајући да у сржи празног, као у срцу човека, букти вечни пламен, он верује да је празнина, као ослобођеност и очишћеност, место сусрета с оностраним. Он жуди за неопипљивим и неизрецивим. Ноћ уочи изложбе Клајн фарба галерију у бело да означи највиши ступањ материјалног и реалног, а потом у тај простор уводи плаву боју (плави прозор, плава завеса, плави коктели посетилаца изложбе) као нову натприродну стварност.

Пар година касније Клајн изводи своју *Монофонску симфонију* — један једини акорд понавља се двадесет минута након чега следи двадесет минута тишине. „Тишина... Она је уствари моја симфонија, а не звукови који се чују током њеног извођења. Величанственост ове тишине је у томе што нам даје дар „неочекиваног догађаја“, а понекад и могућност истинске среће, макар само на тренутак, тренутак чи-

⁵ Свети Максим Исповедник, *Гносички синојслов*, II, 59.

⁶ *Ibid* 81.

је се трајање не може измерити. Освојити тишину, скинути јој кожу и покрити се њоме да никад више не осетимо духовну хладноћу“.⁷

Модерна уметност кроз редукцију, празнину, тишину показује тежњу да изађе из саме себе и закорачи у оно што је с оне стране, што превазилази људску свест, да зађе у простор трансцендентног, да уђе у непосреднији, слободнији, интензивнији и аутентичнији однос са светом. Без обзира на странпутице и промашаје било које врсте, уметност је показала храброст да захтева сопствено аутентично постојање, да престане да буде миметичка, послушна оптичким, логичким и естетским захтевима, да буде само сенка сенке. Она је загризла живот силом и дерзновенијем које подсећа на „лудост“ хришћанских јуродиваца. По цену и да уништи саму себе пре него да западне у самозадовољство.

3.

Артур Рембо⁸ престаје да пише поезију и одлази у Етиопију да тргује кафом, оружјем и робљем.

Марсел Дишан⁹ напушта уметност и посвећује се шаху.

Лудвиг Вигенштајн¹⁰, као професор философије у Кембриџу, напушта философију и ради као медицински помоћник.

Естетика ћутања¹¹ је у савременој теорији уметности егзистенцијални, етички или идеолошки став и начин живота уметника који прекида јавно наступање, излагање и суделовање у свету уметности. Ћутањем уметник жели да се ослободи робовања свету који се према њему поставља као заштитник, потрошач, супарник или судија. Уметност за њега више није нешто што треба обожавати, нешто вечно и последње, већ нешто што је потребно напустити. Уметник више не види „највише добро“ у остварењу неког непролазног уметничког дела тј своје уметности. Она, више него икад постаје средство, аскетска вежба, кроз коју се уметник очишћава од себе, да би се коначно очистио и од ње саме. Уметност му на крају више ништа не значи, Он бира ћутање, прекид стварања, тишину. Да ли је уметност погрешан пут, или, како би рекао дадаиста Жак Ваше, глупост? Семјуел Бекет сматрао је да уметност треба да се повуче, да се више не претвара да је способна јер нема шта да изрази, нема чиме, нема из чега, нема силе, нема снаге, нема жеље, на самрти је.

Шта је с теологијом? Каква је њена реч данас? Има ли она жеље, снаге, силе и има ли чиме да каже реч кад уметност заћути? Колико је њена реч данас жива и аутентична? Колико доспева до човека, колико га разуме, колико говори језиком који

⁷ Yves Klein, „Le vrai devient réalité“, http://www.yveskleinarchives.org/documents/vrairealite_us.html

⁸ Артур Рембо (1854–1891) — француски песник, представник покрета декаденције, најзначајнија дела написао као младић, а писање напустио кад је имао двадесет једну годину.

⁹ Марсел Дишан (1887–1968) — један од најзначајнијих и најутицајнијих уметника двадесетог века, везује се за покрет дадаизма и надреализма, утемељивач тзв. *ready-made* уметности.

¹⁰ Лудвиг Витгенштајн (1889–1981) — један од најбитнијих философа двадесетог века, бавио се логиком, философијом математике, философијом језика и философијом ума.

¹¹ Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Horetzky, 2005. Видети Susan Sontag, *The Aesthetics of Silence, Styles of Radical Will*, Vintage, 1994.

он разуме? Да ли ослобађа или заробљава? Да ли је данас до сржи егзистенцијална или само празно поигравање речима? Уметност је спремна и да се подсмехне себи, да плуне саму себе, да се понизи до крајњих граница, па и да уништи себе у рвању са собом, светом и садашњошћу? Да ли је савремена теологија зграбила живи живот, без страха од поруге или каљања? И да ли је спремна да заиста сагледа себе?

4.

Наше време је време буке. Све одјекује од непрекидног говора. Свет је презасићен речима и сликама које се безобзирно умножавају, злоупотребљавају, натурају. Данас сви покушавају да кажу све што могу, скоро да нема више границе између јавног и приватног говора. Захваљујући глобалним електронским комуникацијама, свако свој говор може презентовати читавом свету. Све бруји од непотребно изговорених или написаних речи, сваки смисао се губи у непрестаном брбљању. Реч се више не чује. Слика се више не види. У том океану речи и слика, никоме не пада на памет да заћути.

Чувени енглески писац Олдус Хаксли¹² у свом есеју „О тишини“¹³ констатује да је двадесети век, век буке. Главна одлика нашег доба јесте „напад на тишину“. Тишину, по његовом мишљењу, све силовитије нападају физичка бука, ментална бука и бука жудње. Протеравши тишину из свог живота, човек се нашао заробљен у зверињаку подивљалих информација, слика, звукова без којих више не може, којима се не уме одупрети и које га, као песма сирена, неодољиво привлаче. Тишина постаје претња. Више се не препознаје као простор сусрета са самим собом и са Богом, већ као празнина која изазива страх.

Уметност нашег времена препознаје потребу за ћутањем, али ипак наставља да говори. Иако схвата да нема више шта да се каже, наставља са причом. Хронична потреба модерне уметности да провоцира, изазива незадовољство, фрустрира публику, може се посматрати као замена за учешће у идеалу ћутања или неостварену чежњу за ћутањем. За тишином. За слободом.

Композитор Џон Кејџ¹⁴ средином двадесетог века пише своје чувено дело „Четири минута и тридесет три секунде“. Композиција се изводи тако што извођач током наведеног времена не ради ништа. Слушалац је приморан да слуша тишину и увери се да она није празнина, већ обилује звуковима чије постојање смо заборавили и чију вредност и лепоту смо презрели. Тишина је огледало у коме се огледа наша душа: да ли нас плаши, узнемирава, досађује, опушта, испуњава, да ли је видимо као шансу или као претњу?

¹² Олдус Хаксли (1894–1963), енглески писац и један од најзначајнијих европских есејиста двадесетог века. Познат по својим делима „Врли нови свет“ и „Врата перцепције“.

¹³ Aldous Huxley, *On Silence, Silence, Liberty and Peace*, New York, NY: Harper, 1946, преузето са <http://www.stayfreemagazine.org/archives/15/huxley.html>

¹⁴ Џон Кејџ (1912–1992), амерички композитор, теоретичар музике и писац, један од водећих личности послератне музичке авангарде.

5.

Недостају нам речи, а истовремено их има толико да постају баналне, бесмислене, испразне. Осим што њихова хиперактивност умртвљује и заслепљује ум и чула, оне су толико загађене и обесмишљене да сасвим природан постаје захтев за почињањем од почетка — од именовања ствари. Језик је средство општења, али најзагађеније и најисцрпљеније од свих средстава. И он је пао у историју, и он је превртљив и колебљив. Време је да се спасава реч.

Теологија нашег времена не може рећи да нема удела у процесу заморног умножавања речи. Пражњења од значења. Понављања и обесмишљавања. Не престајања са говором чак и када нема шта да се каже. „Не може се свагда богословствовати... увек треба имати меру: када, пред ким и колико. Не може свако богословствовати. Људи који желе то, обавезно морају преиспитати себе, а свој живот морају проводити у тиховању како би се потпуно очистили — и душу, и тело своје. (...) Када је богословље могућно? Када се ослободимо спољашње учмалости и метежа, када сила која у нама влада буде слободна од неприличних и блудних мисли тј. непомешана са њима. Нема сумње да човек треба да буде чист и очишћен тј. *исцражњен*, како би могао *разумети* *Боја*, а тек када *нашане* *време* онда *расуђивати* *и* *иравом* *бојословљу*“.¹⁵

М. М. Бахтин¹⁶ пише: „Дужан сам да сопственим животом одговорим на оно што сам *искусио* и *разумео* у уметности, да не би све што сам искусио и разумео у мом сопственом животу остало неделотворно“.¹⁷ Делотворно искуство хришћанског живљења мора бити извор хришћанске теологије. Теолог се мора осетити дужним да *искуси*, а онда да сопствено искуство *разуме* у тишини („Благодат ми је дала да разумем...“, вели старац Силуан), те да га учини *делотворним* у сопственом животу, па тек онда пренесе другима, преточи у реч која има тежину и значење, а собом не исцрпљује дубину људске и божанске стварности.

Свако време захтева поновно стваралачко осмишљавање своје духовности. Потребно је обратити пажњу на свет око себе, преиспитивати и наново стварати односе, начине, изразе...Износити из ризнице и старо и ново, свима бити све, не прескакати изранављеног Самарјанина на путу, не саблажњавати најмање, ћутећи говорити, говорећи тиховати.

„О ћутање, сабеседовању са анђелима! О ћутање, сијање срца! О спокоју без свађе, породиљо свих добара, укрепење поста, уздо језика, уздржање стомака! О ћутање, свагдашњи саговорнице Христов, непрестани видиоче смрти и чувару неугасне светлости! Ко тебе непрестано чува, пева говорећи: Спремно је срце моје, Боже, спремно је срце моје, јер теби доликује хвала и слава у векове. Амин.“¹⁸

¹⁵ Григорије Богослов, *Прошив Евномија и о бојословљу*, http://www.verujem.org/pdf/grigorije_bogoslov_rgo_teolosko_slovo27.pdf преузето 22.3.2011.

¹⁶ Михаил Бахтин (1895–1975), руски мислилац и философ, семиотичар, теоретичар европске културе и уметности.

¹⁷ М. М. Bakhtin., *Art and Answerability, Early Philosophical Essays*, University of Texas, Austin, 1990.

¹⁸ Свети Јефрем Сиријски, *О безбрижностии и спокоју с ћушањем*, гл. 1.

Summary: In contemporary art theory, the aesthetics of silence is existential, ethical and ideological stance and way of life of an artist who puts to an end his public appearing, exhibiting and his being a part of the art world. Modern art as such in many of its segments shows certain parallels to Christian ethos through concepts such as silence, negation, ascetics but at the same time can pose us a question: How much does contemporary orthodox theology demonstrate by its discourse that it feels existential problems that the contemporary art reacts to and what kind of relation does it have towards silence and speech.

Key words: aesthetics of silence, theology, speech, silence

Литература и вебографија

- Архимандрит Софроније, Старац Силуан, Хиландар, 2001.
- Bakhtin, M. M., *Art and Answerability; Early Philosophical Essays*, University of Texas, Austin, 1990.
- Богослов, Григорије, *Пројив Евномија и о дојословљу*, http://www.verujem.org/pdf/grigorije_bogoslov_prvo_teolosko_slovo27.pdf преузето 22.3.2011.
- Исповедник, Свети Максим, *Гносџички сџојслов*, II, 59.
- Sim, Stuart, *Manifesto for Silence: Confronting the Politics and Culture of Noise*, Edinburgh University Press, 2007.
- Sontag, Susan, *The Aesthetics of Silence*, *Styles of Radical Will*, Vintage, 1994
- Свџо јисмо Сџарој и Новој завџџа* (прев. Ђуро Даничић, Вук Караџић), Библијско друштво, Београд.
- Свџо јисмо Нови завџџ Госјода нашеј Исуса Хрисџа*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1997.
- Трифуновић, Лазар, *Сликарски јравци двадесетјој века*, Београд, Просвета, 1994, 64.
- Švaković, Miško, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb, Horetzky, 2005.
<http://www.yveskleinarchives.org/index.html>